

Od produkčního k multifunkčnímu zemědělství

Zemědělství zabezpečuje potraviny a další komodity pro stále rostoucí počet obyvatel Země. Způsob, jakým zemědělci hospodaří, navíc výrazně ovlivňuje, jak bude vypadat krajina daného státu. Jak se mění zemědělství Česka pod vlivem nových podmínek? A jaké jsou u nás nové trendy zemědělského hospodaření?

Ve druhé polovině 20. století je pro zemědělství vyspělých evropských států charakteristické zvyšování objemu zemědělské produkce. Zemědělci využívají různá intenzifikační opatření, při svém hospodaření používají stále více průmyslových hnojiv a jiných chemických látek. Modernizující se společnost mění využití krajiny, vytvářejí se velké půdní bloky, které je snadnější obhospodařovat těžkou zemědělskou technikou. V živočišné výrobě převládá stájový chov, kdy jsou zvířata chována v objektech často s velkou kapacitou. Cílem intenzivního průmyslového zemědělství je uspokojit nároky konzumní společnosti a v Evropě i nároky vyplývající z mírného nárůstu počtu obyvatel. V poslední čtvrtině minulého století začalo silit povědomí o negativních dopadech intenzivního průmyslového zemědělství (postupující zatížení chemikáliemi mnohde vedoucí k degradaci půd, spodních i povrchových vod, snížení druhové diverzity krajiny) a nutnosti o krajinu pečovat. Zároveň vzrostla poptávka obyvatel po kvalitnějších potravinách produkovaných ve zdravějším prostředí.

Rozvoj společnosti vede k vytváření nových funkcí určitých částí krajiny, která se pozvolna mění. Proto jsme se dále zaměřili na **multifunkční zemědělství**, které tuto proměnu vhodně ilustruje. Nejedná se o jeden koncept, ale spíše o několik přístupů, které reagují na „kritiku“ intenzivního průmyslového zemědělství a prostřednictvím multifunkčního zemědělství definují, že zemědělství má zajišťovat kromě produkce

potravin i další funkce venkovské krajiny (bližze Hrabák, 2017). Zdůrazňováním jednotlivých funkcí se multifunkční zemědělství vyvíjí do několika směrů, nejvýznamnější je chápání multifunkčního zemědělství jako komoditní a nekomoditní produkce (OECD, 2001) a zdůrazňování aktivit spojených s rozvojem venkova (Van der Plouy a Roep, 2003). V článku se zaměříme především na přístup multifunkčního zemědělství jako komoditní a nekomoditní produkce (OECD, 2001), který je často spojován s realizací společné zemědělské politiky EU.

Multifunkční zemědělství pohledem společné zemědělské politiky EU

Koncept multifunkčního zemědělství jako nekomoditní produkce je založen na předpokladu, že zemědělství vytváří mimo komoditní produkce jednotlivých potravin a surovin také produkci nekomoditní (OECD, 2001). Mezi nekomoditní výstupy řadíme ochranu půdy, zachování venkovské krajiny, ochranu biodiverzity, zachování tradičního venkovského života, jde totiž kromě jiného o politiku zajišťující zachování tradičních funkcí venkovských sídel.

Vznik tohoto přístupu se datuje do období 90. let minulého století. Multifunkční zemědělství bylo definováno jako podpora širších cílů mimo vlastní komoditní produkci. Jednalo se o platby za environmentálně příznivé aktivity (zalesňování, zatravnění, údržba vodních toků a nádrží apod.). Zároveň bylo dohodnuto, že platby budou

vypláceny výhradně na plochu a nebudou tedy způsobovat další nárůst produkce. Zemědělství neposkytuje pouze koncové produkty, ale utváří krajinu a udržuje či obnovuje biodiverzitu.

Prostřednictvím společné zemědělské politiky Evropské unie jsou podporovány oblasti vymezené jako méně příznivé pro zemědělství (LFA). V těchto oblastech hospodaří zemědělci většinou na trvalých travních porostech a zemědělství je spojováno s dalšími environmentálními (zachování tradičního způsobu hospodaření) a sociálními (zachování zaměstnanosti) funkcemi.

Vývoj českého zemědělství

Před rokem 1989 bylo zemědělství v tehdejší Československu výrazně dotováno a jednoznačně byla podporována jeho produkční funkce, a to i v oblastech pro intenzivní hospodaření na orné půdě nevhodné, šlo totiž o soběstačnost, nezávislost na zahraničních zdrojích vyžadujících devizy. Cílem bylo produkovat co nejvíce zemědělských komodit, a to i v oblastech s horšími přírodními podmínkami. Na konci 80. let tak československé, resp. české zemědělství dosahovalo vysoké intenzity v rostlinné i živočišné výrobě, přičemž tato intenzita se blížila některým západoevropským zemím. Po roce 1989 došlo v zemědělství Česka k zásadním změnám. Postupně byly nastartovány procesy restituce (navrácení majetku původním vlastníkům), privatizace státem vlastněných podniků a zásadní transformace zemědělských družstev (dříve JZD, jednotná zemědělská družstva) na družstva vlastníků. Stát přestal podporovat produkční funkce zemědělské výroby v horších přírodních podmínkách, což vedlo k nutnému poklesu intenzity hospodaření a k celkové restrukturalizaci výroby. Důsledkem bylo i snížení zemědělské produkce. Na tyto procesy navazovala další etapa vývoje českého zemědělství spojená s ukončením restitucí a zvyšováním regionální diferenciace zemědělství v letech 1995–2004 a etapa spojená se vstupem do EU v roce 2004 (Bičík a Jančák, 2005). Především v této poslední etapě dochází k plnému přijetí principů multifunkčního zemědělství, a to na základě implementace společné zemědělské politiky EU.

Nové formy zemědělství v Česku

S nástupem multifunkčního zemědělství lze v Česku spojovat nové aktivity, do kterých se zemědělci často zapojují. Zemědělci se například zaměřují na **ochranu a údržbu**

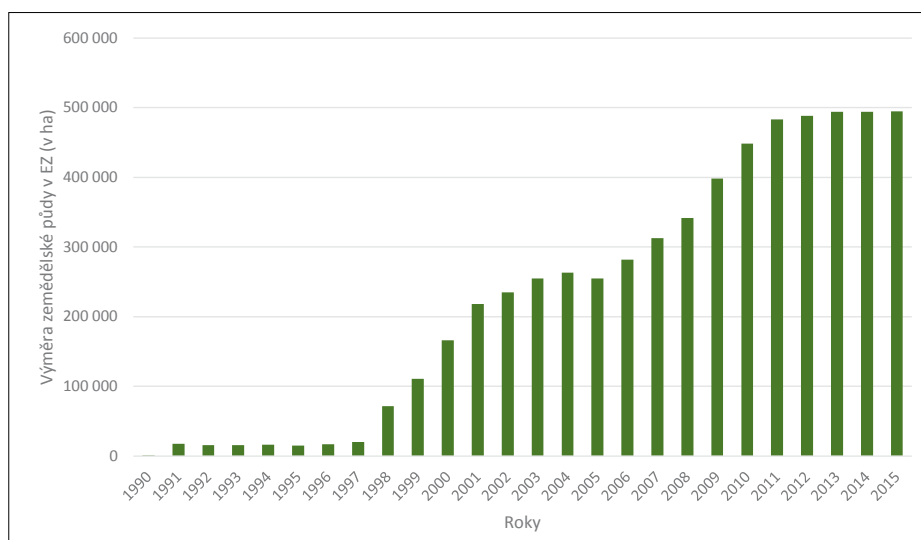

Obr. 1: Chov skotu v oblasti České Kanady. Foto: P. Chromý

VÝZKUM A VÝVOJ

krajiny prostřednictvím agroenvironmentálních opatření. Již počátkem 90. let byli zemědělci hospodařící v nepříznivých přírodních podmínkách Česka podporováni ve snížení intenzity zemědělského hospodaření. V těchto oblastech bylo podporováno zatravňování neúrodné orné půdy. Dnes je v horských a podhorských oblastech (oblasti LFA) podporován extenzivní způsob chovu skotu, pastevectví na trvalých travních porostech. Zemědělci přešli na chov zejména masných plemen (krávy bez tržní produkce mléka; obr. 1) především v horských a podhorských oblastech.

Jednou z významných strategií zemědělských farem v Česku je v současnosti **diverzifikace** činností jednotlivých farmářů. Pod tímto pojmem rozumíme rozrůžňování, zvyšování rozmanitosti činností farem a hledání nových aktivit. Ty umožňují stabilizovat jejich příjmy a omezit rizika spojená s neúrodou, problémy s odbytem zemědělských komodit apod. V Česku farmáři nejčastěji poskytují služby pro jiné zemědělské podniky, provozují obchodní činnost, stavební a opravárenské aktivity, poskytují dopravní služby nebo se věnují zpracování komodit zemědělské prvovýroby (výroba masa a masných výrobků, nápojů, zpracování ovoce a zeleniny, pekárská a cukrářská výroba). V posledních letech zaznamenává u nás rozvoj i výroba elektrické energie z obnovitelných zdrojů (větrné a solární elektrárny, výroba elektrické energie v bioplynových stanicích). Mezi diverzifikačními aktivitami je významná **agroturistika**, která představuje způsob trávení volného času v typicky venkovských oblastech, často spojený s dobrovolnou neplacenou prací na farmě. Agroturistika je daleko více rozšířena v sousedním Německu a Rakousku. Jejím přínosem je i podpora a udržování kulturních a sociálních tradic. V Česku ale není tradiční vazba mezi zemědělstvím a turismem tak silná, jak by se dalo vzhledem k potenciálu našeho území očekávat. Důvodem je likvidace soukromého sektoru v socialistic-

Obr. 2: Vývoj celkové výměry půdy a počtu farem hospodařících v ekologickém režimu a vývoj podílů na celkové výměře zemědělské půdy v Česku (1990–2014). Zdroj: Ministerstvo zemědělství (2015)

kém zemědělství a zejména pak rozšíření tradice druhého bydlení v Česku. Většina zájemců tak aktivity charakteristické pro agroturistiku uskutečňuje na svých chatách a chalupách. Agroturistika se v Česku koncentruje spíše do méně příznivých oblastí, které mají také větší rekreační potenciál (Konečný, 2014).

Významný rozvoj prodělalo v Česku **ekologické zemědělství** (obr. 2). To je založeno na hospodaření využívajícím přirozené postupy bez používání chemických vstupů, které mohou mít negativní vliv na životní prostředí a zdraví spotřebitelů i hospodářských zvířat. Prioritou ekologického zemědělství je tak produkce kvalitních potravin, nikoliv kvantita vlastní produkce. Praktiky uplatňované ekologickými zemědělci jsou tedy často založeny na specifickém přístupu k přírodě. V Česku se tento způsob zemědělského hospodaření začíná objevovat až v nových podmínkách po roce 1989, v roce 1990 hospodařily v Česku jen tři ekologické farmy. Dnes u nás v ekologickém režimu hospodaří asi 4 tisíce farem, a to na zhruba 6 % výměry zemědělské půdy Česka (průměr zemí EU

je asi 4 %). Jejich vyšší zastoupení najdeme zejména v oblastech méně příznivých přírodních podmínek pro zemědělské hospodaření. Ekologické farmy jsou u nás zaměřeny převážně na živočišnou výrobu, ve struktuře jejich půdního fondu převládají trvalé travní porosty. Nejrozšířenějším způsobem ekologického hospodaření je chov krav bez tržní produkce mléka (masná plemena).

Závěr

Ve vývoji zemědělství Česka se po roce 1989 objevují nové trendy, které souvisejí s uplatňováním principů multifunkčního zemědělství. Zemědělci se kromě produkce tradičních zemědělských komodit věnují i dalším aktivitám.

Jiří Hrabák, Vít Jančák, PŘF UK
jiri.hrabak@natur.cuni.cz
jancak@natur.cuni.cz

Článek vznikl v rámci řešení projektu SVV PŘF UK, číslo 260425 a projektu GA ČR P410/12/G113.

From Production to Multifunctional Agriculture. The world's population is growing, making it necessary to produce and secure an increasingly larger amount of food. The materials for its production are acquired through production agriculture. Methods and opportunities for increasing the production agricultural commodities differ in various regions of the world. Differences between developed and developing countries are particularly noticeable. During the second half of the twentieth century, Europe saw efforts to produce the most agricultural commodities possible per unit of land, in other words efforts to intensify agriculture. Over time, however, in connection with lifestyle changes in society, demand is changing the character and structure of agricultural commodities. Demand for ecologically clean, wholesome (not chemically altered) agricultural products is growing. Agricultural production itself is reacting to this changing situation in the world's developed countries.

LITERATURA A ZDROJE DAT:

- BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2005): Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha.
- HRABÁK, J. (2017): Multifunkční zemědělství v Česku po vstupu do Evropské unie: konceptualizace, vývoj a regionální diferenciaci. Disertační práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha.
- Ministerstvo zemědělství (2015): Ročenka 2014, Ekologické zemědělství v České republice. Ministerstvo zemědělství, Praha.

- OECD (2001): Multifunctionality: Towards an Analytical Framework. OECD, Paris.
- VAN DER PLOEG, J. D., VAN DER ROEP, D. (2003): Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe. In: Van Huyenbroeck, G., Durand G. (eds.): Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development. Ashgate, Aldershot, 37–53.
- KONEČNÝ, O. (2014): Geographical perspectives on agritourism in the Czech Republic. Moravian Geographical Reports, 22, 1, 15–23.